

ДАВЛАТ ХИЗМАТЛАРИНИ КЎРСАТИШДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИНГ ТАЪМИНЛАНИШИГА ОИД МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИК

Хабибуллаева Дилфуза Куанишбай қизи

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси

милий маркази мустақил тадқиқотчиси (Phd)

xabibullayeva.dilfuza@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21425256>

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси бутун давлат хизматлари тизимининг фундаментал ҳуқуқий асоси ҳисобланади, чунки инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, давлат ҳокимиятини ташкил этиш тамойиллари, давлатнинг шахс олдидаги мажбуриятлари ҳамда бузилган ҳуқуқларни ҳимоя қилиш кафолатлари айнан конституциявий даражада мустаҳкамланади.

2023 йил 30 апрель куни референдумда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг янгиланган Конституцияси давлат хизматларининг ҳуқуқий асосларини шакллантиришда алоҳида аҳамиятга эга. Янги таҳрирдаги Конституция «инсон - жамият – давлат» концепциясига асосланган бўлиб, анъанавий давлат марказидаги ёндашувдан давлат бошқарувининг инсон марказидаги моделига ўтилганидан далолат беради. Конституциявий тартибга солишда биринчи марта инсон ҳуқуқ ва эркинликлари давлатнинг олий қадрияти сифатида устуворлиги ғояси тўлиқ мустаҳкамланди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19 ва 20-моддаларида инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари давлат томонидан тан олинади ва кафолатланади, бевосита амал қилади ҳамда қонунлар мазмунини, давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятини белгилайди. Бундан ташқари, инсон ва давлат органлари ўртасидаги муносабатлар бўйича қонун ҳужжатларидаги барча ноаниқлик ва зиддиятлар инсон фойдасига жорий этилиши керак. Мазкур қоидалар амалда давлат хизматларидан фойдаланувчи ҳуқуқларининг ҳокимият органларининг идоравий манфаатларидан устуворлиги конституциявий тамойилини мустаҳкамлайди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг «Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш давлатнинг олий мақсадидир» деган 54-моддаси давлат хизматларини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишда муҳим аҳамиятга эга. Давлат инсон ва фуқаронинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга мажбур. Мазкур норма амалда бутун давлат хизматлари тизимининг конституциявий мақсадини белгилайди, чунки давлат инсон ҳуқуқларини таъминлаш бўйича ўз мажбуриятларининг сезиларли қисмини айнан давлат хизматлари механизми орқали амалга оширади.

Конституциявий кафолатлар тизимида инсон ҳуқуқ ва эркинликлари тенглиги тўғрисидаги қоидалар алоҳида ўрин тутаяди. Конституциямиз барчанинг гендери, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиши ва бошқа ҳолатлардан қатъи назар қонун олдида тенглигини мустаҳкамлайди. Ушбу тамойил давлат хизматлари соҳаси учун бевосита аҳамиятга эга, чунки давлат органларига давлат хизматларидан барча шахсларнинг тенг фойдаланишини таъминлаш ва уларни кўрсатишда ҳар қандай шаклдаги камситишга йўл қўймаслик вазифасини юклайди.

Хар бир шахснинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, шунингдек, давлат органлари ва улар мансабдор шахсларининг ноқонуний қарорлари, ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлиги устидан шикоят қилиш ҳуқуқи муҳим конституциявий кафолат ҳисобланади. Бундан ташқари, давлат органларининг ноқонуний ҳаракатлари туфайли етказилган зарарнинг ўрни қопланиши ҳуқуқи ҳам Конституциямизда мустаҳкамланмоқда. Ушбу қоидалар давлат хизматларидан фойдаланувчиларнинг хизмат кўрсатиш асоссиз рад этилган, уни кўрсатиш муддатлари бузилган ёки бошқа маъмурий тартиб-таомиллар бузилган ҳолларда уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш механизми асосини ташкил этади.

Миллий юридик тадқиқот ишларида Ўзбекистон Республикаси Конституцияси инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш бўйича бутун тизимнинг асоси, шунингдек, давлат органлари фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишнинг пойдевори ҳисобланади, деган қоида умумэтироф этилган. Конституция айрим давлат хизматларини кўрсатиш тартибини бевосита тартибга солиб қўймаса-да, айнан унинг нормалари давлат хизматларининг бутун тизими мазмуни, мақсадлари ва фаолият кўрсатиш тамойилларини белгилайди.

Шундай қилиб, миллий тадқиқотчиларимиз Ўзбекистон Республикаси Конституцияси нафақат инсон ҳуқуқ ва эркинликларини мустаҳкамлаш манбаи, балки бутун давлат хизматлари тизимининг пойдевори эканлигидан келиб чиқади. Демак, айнан конституциявий нормалар давлат хизматларининг ҳуқуқий табиатини, уларни тақдим этиш мақсадларини ва фойдаланувчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг асосий кафолатларини белгилайди, давлат бошқарувининг инсон эҳтиёжларига йўналтирилганлигини ҳамда ҳуқуқий ва ижтимоий давлат тамойилларини амалга оширишни таъминлайди.

Таъкидлаш жоиз, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини тан олиш, уларга риоя этиш ва ҳимоя қилиш тамойили замонавий конституциявий давлатнинг асосий тамойилларидан бири бўлиб, давлат хизматларини ҳуқуқий тартибга солиш тизимида марказий ўринни эгаллайди. Ушбу тамойил давлат органлари фаолиятининг мазмунини, оммавий ҳокимиятни амалга ошириш чегараларини ҳамда давлат ва шахс ўртасидаги ўзаро муносабатлар хусусиятини белгилаб беради. Давлат бошқарувининг инсонга йўналтирилган модели шаклланаётган шароитда унинг аҳамияти сезиларли даражада ортади, чунки айнан давлат хизматлари механизми орқали инсон ва давлат ўртасида бевосита ўзаро таъсир юзага келади.

Замонавий конституциявий-ҳуқуқий доктринада кўриб чиқиладиган тамойилнинг **учта ўзаро боғлиқ** элементини ажратиб кўрсатиш қабул қилинган: инсон ҳуқуқларини тан олиш, уларга риоя этиш ва ҳимоя қилиш. Ҳуқуқларни эътироф этиш давлат томонидан шахснинг табиий ва ажралмас ҳуқуқларининг расман мустаҳкамланишини, уларнинг олий ижтимоий қадрият сифатида эътироф этилишини ва оммавий ҳокимиятнинг барча субъектлари томонидан ҳурмат қилиниши шартлигини англатади. Мувофиқлик давлат органларининг инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари соҳасига асоссиз аралашувдан ўзини тийиш мажбуриятини назарда тутди. Ҳуқуқларни ҳимоя қилиш бузилган ҳуқуқларни тиклаш ва келажақда уларнинг бузилишининг олдини олишнинг самарали юридик механизмларини яратишни англатади.

Ю.А. Тихомировнинг фикрича, замонавий давлат ўз фаолиятини инсон ҳуқуқларининг устуворлиги тамойили асосида қуриши шарт бўлиб, бу тамойил бутун давлат бошқаруви тизимига сингиб кетиши керак¹[1].

Илмий адабиётларда, шунингдек, инсон ҳуқуқларига риоя қилиш тамойили давлат ҳокимиятининг ўзи учун муайян чекловлар мавжудлигини назарда тутиши таъкидланади. Ушбу позиция Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20-моддасида мустаҳкамланган мутаносиблик конституциявий тамойилида ўз аксини топган бўлиб, унга кўра шахсга нисбатан ҳуқуқий таъсир чоралари қонуний мақсадларга эришиш учун етарли бўлиши ва ҳаддан ташқари бўлиши мумкин эмас.

Кўриб чиқиладиган тамойил давлат хизматларини кўрсатиш соҳасида алоҳида аҳамиятга эга. А.Ф.Ноздрачевнинг фикрича, давлат хизмати маъмурий назоратни амалга ошириш шакли сифатида эмас, балки аввало инсон ҳуқуқларини амалга ошириш механизми сифатида қаралиши лозим²[2].

Ҳуқуқни ҳимоя қилиш нуқтаи назаридан инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш кўриб чиқиладиган тамойилнинг якуний элементи ҳисобланади. У давлат органларининг хатти-ҳаракатлари устидан маъмурий ва суд тартибида шикоят қилиш, бузилган ҳуқуқларни тиклаш ва айбдор шахсларни жавобгарликка тортишнинг самарали механизмлари мавжудлигини назарда тутди. Замонавий шароитда давлатнинг самарадорлиги нафақат кўрсатиладиган хизматлар ҳажми, балки уларни кўрсатишда инсон ҳуқуқлари ҳимоясини таъминлаш қобилияти билан ҳам тобора кўпроқ баҳоланмоқда.

Бундан ташқари, конституциявий кафолатларнинг энг муҳим элементи адолат принципи ҳисобланади. Замонавий конституциявий-ҳуқуқий доктринада адолатлилик ҳуқуқий нормаларнинг мазмуни ва уларни қўллаш амалиётини баҳолаш мезони сифатида кўриб чиқилади.

Ўзбекистонда давлат хизматларини кўрсатиш тизимининг ташкилий-ҳуқуқий жиҳатлари С. Мустафакулов³[3], Ж. Юсупов⁴[4], Д. Эрназаров⁵[5], Д.Рахматқориев⁶[6] каби олимлар ишларида ўрганилган.

Ўз навбатида, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ижросини таъминлашда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва унинг қонуний манфаатларини таъминлаш масалаласи ўз долзарблигини йўқотмади.

Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг “Электрон ҳукумат тўғрисида”ги Қонунида «давлат хизмати» ҳамда «ариза берувчи» тушунчаларининг мазмуни очиб берилган ҳамда асосий тамойиллардан бири сифатида электрон давлат хизматлари кўрсатувчи

¹ Тихомиров Ю.А. Публичное право. – М.: Юстицинформ, 2016. – С. 245–252.

² Ноздрачев А.Ф. Государственные услуги как форма взаимодействия государства и гражданина // Государство и право. 2021. № 4. С. 25–34.

³ Mustafakulov S. Электрон ҳукумат–рақамли ўзбекистон тараққиётининг асоси //Архив научных исследований. – 2020. – Т. 35.

⁴ ЮСУПОВ Ж. Ўзбекистонда электрон давлат хизматларига ўтиш тенденциялари //Юрист ахборотномаси. –2021. – Т. 2. – №. 3. – С. 131-136

⁵ Ernazarov D.E.D Ижтимоий хизмат тушунчасининг илмий талқини ва ТАСНИФИ //Архив научных исследований. – 2020

⁶ Рахматқориев Д. Электронное правительство в республике узбекистан //приоритетные направления развития науки и образования. – 2019. – С. 219-221.

давлат органлари барча ариза берувчиларнинг электрон давлат хизматларидан тенг равишда фойдаланиши учун шарт-шароитлар яратиши шартлиги белгиланган. Шунингдек, макур Қонуннинг 23-моддасига⁷[7] асосан ариза берувчининг электрон давлат хизматларини олиш чоғидаги ҳуқуқлари сифатида электрон давлат хизматларини ўз вақтида ва электрон давлат хизматларининг тасдиқланган регламентларига мувофиқ олиш, электрон давлат хизматлари кўрсатиш тартиби тўғрисида тўлиқ ва ишончли ахборот олиш, электрон давлат хизмати кўрсатилишининг бориши тўғрисида ўзаро ҳамкорликнинг турли шакллари (расмий веб-сайт, телефон, электрон почта, тезкор алоқа ва бошқалар) орқали ахборот олиш, электрон давлат хизматлари кўрсатувчи давлат органларининг қарорлари, улар мансабдор шахсларининг ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан бўйсунув тартибида юқори турувчи органларга ёки мансабдор шахсларга ёхуд судга белгиланган тартибда шикоят қилиш, электрон давлат хизматлари кўрсатиш сифатини баҳолашда иштирок этиш, электрон давлат хизматларини такомиллаштириш юзасидан таклифлар киритиш белгиланган. Бирок, жадал тенденциялар билан ривожланиб бораётган жамиятимизда мазкур ҳуқуқлар доирасини кенгайтириш мақсад мувофиқ.

Таъкидлаш жоизки, ариза берувчининг электрон давлат хизматларини олишдаги ҳуқуқларининг тўлиқ рўйхатини мустаҳкамловчи ягона халқаро-ҳуқуқий ҳужжат мавжуд бўлмаса-да, “Электрон ҳукумат тўғрисида”ги Қонунининг 23-моддасида белгиланган ҳуқуқлар қаторига давлат хизматларидан тенглик асосида фойдаланиш ҳуқуқи, хизматлардан фойдаланиш имконияти ва қулайлиги ҳуқуқи, шахсга доир маълумотларни ҳимоя қилиш ҳуқуқи, ахборот хавфсизлигига бўлган ҳуқуқ, хизматдан ўз вақтида фойдаланиш ҳуқуқи, асослантирилган қарор қабул қилиш ҳуқуқи, иштирок этиш ва қайта алоқа қилиш ҳуқуқи, рақамли қулайлик ва инклюзивлик ҳуқуқи каби ҳуқуқларни киритиш таклиф этилади.

Тадқиқот ишимиз доирасида яна бир аҳамиятли меъёрий-ҳужжатлардан бири Ўзбекистон Республикасининг «Маъмурий тартиб-таомиллар» тўғрисидаги Қонуни ҳисобланади. Ушбу Қонун маъмурий органларнинг манфаатдор шахсларга нисбатан маъмурий-ҳуқуқий фаолиятига, шу жумладан лицензия, рухсат бериш, рўйхатдан ўтказиш тартиб-таомилларига, давлат хизматларини кўрсатиш билан боғлиқ бошқа тартиб-таомилларга, шунингдек қонунчиликка мувофиқ бошқа маъмурий-ҳуқуқий фаолиятга нисбатан татбиқ этилади.

Мазкур ҳужжат Ўзбекистонда инсон ҳуқуқларини таъминлашнинг институционал ва процессуал кафолати ҳисобланади. У нафақат фуқароларнинг давлат органлари билан муносабатларида тенглик ва адолатни таъминлайди, балки қонун устуворлиги, тўғри бошқарув, шаффофлик, мутаносиблик, суд ҳимояси ва ҳуқуқий аниқлик каби замонавий демократик давлат тамойилларини амалга оширишга хизмат қилади. Шу сабабли мазкур Қонун инсон ҳуқуқларини амалий таъминлаш соҳасида Ўзбекистон ҳуқуқ тизимининг энг муҳим ҳуқуқий механизмларидан бири сифатида баҳоланади.

⁷ <https://lex.uz/docs/2833860>

Ўз навбатида, мазкур ҳужжатда кўрсатилган меъёрлар Асосий ҳуқуқлар тўғрисидаги Европа Иттифоқи Хартиясининг 41-моддасига уйғунлигини кўришимиз мумкин⁸[8].

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 40-моддасига асосан ҳар ким бевосита ўзи ва бошқалар билан биргаликда давлат органларига ҳамда ташкилотларига, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига, мансабдор шахсларга ёки халқ вакилларига аризалар, таклифлар ва шикоятлар билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга.

Аризалар, таклифлар ва шикоятлар қонунда белгиланган тартибда ва муддатларда кўриб чиқирилиши шарт деб белгиланган.

Шунга кўра, Ўзбекистон Республикасининг «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида»ги (янги таҳрири) Қонунининг мақсади давлат органлари ва давлат муассасаларига (бундан буён матнда давлат органлари деб юритилади), шунингдек уларнинг мансабдор шахсларига жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари (бундан буён матнда мурожаатлар деб юритилади) соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

Ушбу қонуннинг 2-моддасида «**ариза** – ҳуқуқларни, эркинликларни ва қонуний манфаатларни амалга оширишда ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги илтимос баён этилган мурожаат»деб белгиланган бўлса, Ўзбекистон Республикасининг «Электрон ҳукумат тўғрисида»ги Қонунининг 3-моддасига асосан «**сўров** — ариза берувчининг давлат хизмати кўрсатилиши тўғрисида давлат органларига юбориладиган талаби»; «**ариза берувчи** — давлат органига сўров билан мурожаат этган жисмоний ёки юридик шахс» сифатида таъриф берилган.

Юқорида таъкидланганидек, маъмурий-процессуал ҳуқуқий муносабатларда ариза берувчи тушунчаси билан жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларини кўриб чиқиш соҳасида ариза берувчи тушунчаси ўртасида аниқ чегараланишнинг мавжуд эмаслиги кўпинча қонунчилик нормаларининг ноаниқ талқин қилинишига ва нотўғри қўлланилишига олиб келмоқда. Натижада амалиётда шахсларнинг турли ҳуқуқий мақомларини аралаштириб юбориш ҳолатлари юзага келмоқда, бу эса уларнинг процессуал ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини амалга оширишга салбий таъсир кўрсатмоқда.

Ваҳоланки, жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларини кўриб чиқишнинг ҳуқуқий режими давлат хизматлари кўрсатиш тўғрисидаги аризаларни кўриб чиқиш тартибидан жиддий фарқ қилади. Чунончи, "Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 28-моддасига кўра, ариза ёки шикоят қўйилган масалани мазмунан ҳал этишга ваколатли бўлган давлат органига, ташкилотга ёхуд мансабдор шахсга келиб тушган кундан эътиборан ўн беш кун ичида кўриб чиқирилиши лозим. Қарор қабул қилиш учун қўшимча ўрганиш, текшириш ўтказиш ёхуд зарур ҳужжатларни талаб қилиб олиш талаб этилган ҳолларда кўриб чиқиш муддати бир ойгача узайтирилиши мумкин.

Ўз навбатида, давлат хизматларини кўрсатиш тўғрисидаги аризалар мурожаатлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда эмас, балки махсус

⁸ <https://eulaw.ru/treaties/charter/>

маъмурий тартиб-таомилларга мувофиқ кўриб чиқилади. Уларни кўриб чиқиш муддатлари маъмурий ҳаракатларнинг кетма-кетлиги, ариза берувчига қўйиладиган талаблар, зарур ҳужжатлар рўйхати, шунингдек маъмурий қарор қабул қилишнинг чекланган муддатларини белгилловчи тегишли давлат хизматларининг маъмурий регламентлари билан белгиланади.

Кўрсатилган фарқ мазкур ҳуқуқий муносабатларнинг турли ҳуқуқий табиати билан боғлиқ. Агар мурожаат шахсининг давлат органларига аризалар, таклифлар ёки шикоятлар билан мурожаат қилиш бўйича конституциявий ҳуқуқини амалга оширишга қаратилган бўлса, давлат хизмати кўрсатиш тўғрисидаги ариза маъмурий тартиб-таомилнинг элементи бўлиб, унинг пировард мақсади якка тартибдаги маъмурий ҳужжатни қабул қилиш ёхуд ариза берувчининг манфаатларини кўзлаб юридик аҳамиятга эга бўлган ҳаракатни амалга оширишдан иборат бўлади. Бинобарин, кўрсатилган ҳуқуқий институтларни ўхшатиш асоссиз бўлиб, ариза берувчининг процессуал ҳуқуқларини, унинг талабларини кўриб чиқиш тартибини ва маъмурий иш юритишнинг қўлланиладиган муддатларини нотўғри белгилашга олиб келиши мумкин.

Фикримизча, давлат хизматлари соҳасидаги ариза берувчининг ҳуқуқий мақомини жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатлари билан тартибга солинадиган ҳуқуқий муносабатлардаги ариза берувчидан меъёрий жиҳатдан фарқлаш мақсадга мувофиқ. Бундай чегаралаш мавжуд ҳуқуқий ноаниқликни бартараф этиш, аризаларни кўриб чиқиш муддатлари ва тартиб-таомилларини нотўғри қўллаш ҳолатларини истисно этиш, шунингдек, маъмурий тартиб-таомилларда иштирок этувчи шахсларнинг ҳуқуқларини янада самарали амалга ошириш имконини беради. Бундан ташқари, давлат хизматлари ва маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисидаги қонунчиликнинг фуқаролар ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонунчиликка нисбатан махсус ҳуқуқий тартибга солиш сифатидаги устуворлигини мустаҳкамлаш зарур.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон Республикасининг миллий қонунчилиги умуман оммавий бошқарувни ривожлантиришнинг замонавий халқаро тенденцияларига мос келади ва давлат хизматларини кўрсатишда инсон ҳуқуқларини таъминлаш учун зарур ҳуқуқий шарт-шароитларни яратади. Ушбу соҳани янада такомиллаштириш инсонга қаратилган ёндашувни мустаҳкамлаш, фуқаролар ҳуқуқларини амалга оширишнинг рақамли имкониятларини кенгайтириш ва аризачиларни маъмурий-ҳуқуқий ҳимоя қилиш механизмлари самарадорлигини оширишга қаратилиши керак, бу эса ҳуқуқий давлат, қонун устуворлиги ҳамда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилиш тамойилларини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Тихомиров Ю.А. Публичное право. – М.: Юстицинформ, 2016. – С. 245–252.
2. Ноздрачев А.Ф. Государственные услуги как форма взаимодействия государства и гражданина // Государство и право. 2021. № 4. С. 25–34.
3. Mustafakulov S. Электрон ҳукумат–рақамли ўзбекистон тараққиётининг асоси //Архив научных исследований. – 2020. – Т. 35.
4. ЮСУПОВ Ж. Ўзбекистонда электрон давлат хизматларига ўтиш тенденциялари

//Юрист ахборотномаси. –2021. – Т. 2. – №. 3. – С. 131-136

5. Ernazarov D.E.D Ижтимоий хизмат тушунчасининг илмий талқини ва ТАСНИФИ

//Архив научных исследований. – 2020

6. Рахматкориев Д. Электронное правительство в республике узбекистан

//приоритетные направления развития науки и образования. – 2019. – С. 219-221.

7. URL:<https://lex.uz/docs/2833860>

8. URL:<https://eulaw.ru/treaties/charter/>